

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

ІГОР КОЛЯДА

БОГДАН
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

FOLIO

Ігор Анатолійович Коляда Богдан Хмельницький Серія «Знамениті українці»

*Текст предоставлен правообладателем
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5014742
Богдан Хмельницький / Ігор Коляда: Фоліо; Харків; 2019
ISBN 978-966-03-9022-5*

Аннотація

Богдан Хмельницький був не першим, хто розпочав боротьбу за свободу України. Але саме йому вдалося створити боєздатну армію, сформуванати систему гетьманської влади і почати розбудовувати державу. Завдяки діяльності Хмельницького майже все українство, незважаючи на станові інтереси, виступило єдиною як ніколи силою в боротьбі за національне визволення. І хоча Великому Гетьманові не все вдалося зробити для збереження державності, його діяльність не тільки визначила долю самої України, а й відчутно вплинула на тогочасне європейське політичне життя.

Содержание

Дитинство та юність	6
Роки змужніння	14
Богдан Хмельницький як людина	19
Кінець ознакомительного фрагмента.	21

Ігор Коляда

Богдан Хмельницький

Видатний український політик, полководець і дипломат, провідник національно-визвольних змагань 1648–1657 років, творець держави та її перший гетьман. Він створив армію, формував і зміцнював гетьманську владу, розбудовував державу. Саме гетьман Богдан сформулював державну ідею, що передбачала створення незалежної соборної Української держави в етнічних межах проживання українського народу. Проводячи виважену соціально-економічну політику, запобіг спалаху громадянської війни. Водночас запровадив новий адміністративно-територіальний устрій, реформував Січ, зміцнив державні інституції, вдосконалював функціонування органів влади, вів дипломатичну боротьбу за міжнародне визнання молодого держави. Враховуючи вразливість її геополітичного становища, він намагався зіграти на суперечностях між Річчю Посполитою, Московією й Портою (обіцяючи прийняти протекцію відповідно царя і султана), включити у сферу впливу українських інтересів Молдову і Валахію. Після укладання україно-московського союзу 1654 року рішуче протидіяв намірам Москви обмежити суверенітет козацької України.

Незаперечною заслугою гетьмана Б. Хмельницького було те, що все українство, незважаючи на станіві інтереси, ви-

ступило єдиною як ніколи силою в боротьбі за національне визволення.

Діяльність цієї непересічної особистості нашої славетної козацької минувшини не тільки визначила долю самої України, а й відчутно вплинула на тогочасне європейське політичне життя.

Дитинство та юність

На жаль, до нас дійшло обмаль відомостей про батьків Богдана Хмельницького, їхній родовід. Відомо, що батьком Богдана був дрібний український шляхтич Михайло Хмельницький. Але й досі історикам не поталанило з'ясувати, з якого населеного пункту – Хмельника, Хмелева, Хмеліва, Хмельного, Хмелівки, був його рід. Наявні джерела документально засвідчують, що предки великого козацького полководця походять із західного регіону України: Руського, Белзького або Волинського воєводства.

Відомо також, що батько Богдана мав добру на той час освіту, був енергійним та добре вихованим й у військово-му відношенні вправним шляхтичем, що деякий час перебував при дворі польського магната – польного гетьмана Станіслава Жулкевського в м. Жовква (на Львівщині), виконуючи різні доручення останнього. Тут на нього звернув увагу власник м. Олесько Ян Данилович, який, ставши корсунсько-чигиринським старостою, запросив Михайла Хмельницького до себе на службу. Сучасники характеризували батька майбутнього гетьмана як людину, не схильну до авантур або пригод, чоловіка тверезого розуму, який без нагальної потреби не ризикував власним життям і долею власної родини, дбайливого господаря, що не хизувався перед місцевим людом своїм шляхетським походженням, ревно дотримував-

ся православної віри та сміливо з іншими козаками боронив свій край від татарських нападів. тому залишається не з'ясованим, чому Михайло Хмельницький подався на Чигиринщину – прикордонні землі, сповнені різних небезпек, особливо татарської. За деякими відомостями та припущеннями, ймовірно, його за якусь провину було покарано польським судом на «баніцію» чи «інфамію» (покарання за якесь свавільство, борги, відмову коритися судовим ухвалам; полагало в обмеженні громадянських прав та вигнанні за межі королівства). Так Михайло Хмельницький, рятуючись від ув'язнення, а то й можливої смерті, опиняється на степових землях України – землях Дикого Поля, де вироки судів Речі Посполитої не мали чинності.

До Чигирину Михайло Хмельницький прибув як представник Яна Даниловича займатися осадництвом, тобто засновувати нові поселення в районі Чигирина. Серед заселенців було немало козаків – колишніх повстанців, з якими в нього склалися добрі стосунки. У самому Чигирині мешкало немало козаків-реєстровців, які несли сторожову службу, захищаючи від набігів татар. Не ухилявся від цієї служби й Михайло Хмельницький. При цьому, нехтуючи становими пересудами, Михайло одружився з юною козачкою – Анастасією Федорівною. І це в подальшому визначило непевний шляхетський статус їхнього сина Богдана (який неодноразово при нагоді підкреслював своє шляхетське походження, але при цьому не забував і про свою козацьку кров). Невідо-

мо, наскільки щасливим був цей шлюб, як і те, скільки дітей, окрім Богдана, мало подружжя.

Певне, старанність у виконанні своїх обов'язків, добропорядність і доброзичливість до людей і сприяли тому, що досить швидко Михайло Хмельницький стає підстаростою і чигиринським сотником. Посада підстарости була на той час досить значною та владною. Фактично підстароста був управителем усього старостинського замку та старства, бо сам староста рідко коли мешкав у своїй державній резиденції. За його відсутності саме підстароста чинив суд, командував військовим загоном. Нова посада забезпечувала і зростання прибутків пана підстарости. опікуючись господарством старости, як свідчать джерела, «сотник не забував і про себе»: на зароблені за службу кошти він засновує хутір Суботів та слободу Новосельці (мешканці такого поселення тимчасово звільнялись від виконання феодалських повинностей). Ще однією важливою подією, якою відзначено перебування Михайла Хмельницького на Чигиринщині, стало народження сина Богдана.

Народився майбутній гетьман 27 грудня 1595 року. 27 грудня – це день святого теодора Начертаного, і хлопчики, народжені в цей день, одержували ім'я Богдан (народна форма імені теодор). Згодом в урочистій обстановці козацька старшина та духовенство називатимуть Богдана Михайловича Зиновієм (що було в ті часи звичайним явищем).

Імовірно, місцем народження був Суботів, хутір на ма-

льовничому березі Тясмину за вісім верств від Чигирина, де й відбувалося формування непересічної індивідуальності того, кого сучасники будуть порівнювати з біблійним Мойсеєм.

Кілька слів про вже згадуване шляхетство Богдана Хмельницького. Йдеться про спадкове шляхетство, яке, можливо, перейшло до нього від предків, зокрема від батька Михайла. Якщо погодитися з думкою, що чигиринський підстароста Михайло Хмелевський, який 1627 р. перебував у турецькій неволі (згідно з протестацією руського воєводи Яна Даниловича, вписаного до Буської гродської книги), та Михайло Хмельницький, осадчий, козацький сотник з Чигирина й чигиринський підстароста – це одна і та сама особа, то шляхетство Михайла, а відтак його сина Богдана не підлягає сумніву. Як вважають учені, підстаростою міг бути лише шляхтич, і крім того, багатий шляхтич (полоненого Михайла Хмельницького оцінили в дуже велику суму – 500 червоних золотих, тобто дукатів, викупу, або мали обміняти на знатного турка Абдрахмана, що як полонений перебував у замку Я. Даниловича в олеську).

Місто Чигирин стояло на торговельному шляху з Києва до Криму. І саме цим шляхом татари найчастіше пробиралися в Україну. Цим же шляхом відвідували Україну й запорожці. Адже Чигирин знаходився дуже близько до Запорозької Січі. І не могли не бувати тут у ці часи і Григорій Лобода, і Федір Полоус, і тихон Байбуза, і Петро Сагайдачний, а зна-

чить, і не поспілкуватися з такою відомою і поважною людиною, як чигиринський підстароста й козацький сотник Михайло Хмельницький. Це, незаперечно, сприяло тому, що від самісінького дитинства Богдана захопили козацькі походи і мрія про Запорозьку Січ. Він уже змалку набирався козацького духу, ріс в обоженні козацького лицарства. Маленький Богдан зростав серед дітей козаків, селян, добре знав розмовну українську мову, народні пісні, думи, приказки, легенди (не випадково навіть його офіційні виступи, привітання, листи пересипані фольклорними вкрапленнями).

Інформатори XVII ст. повідомляють про холеричний темперамент Богдана Михайловича. таку вдачу він успадкував, очевидно, від матері. У дитинстві він був запальним, непокірним, гордим і водночас уразливим хлопчиком. Від батька ж перейняв рідкісний дар холодного розуму, здатність за будь-яких обставин тверезо зважувати ситуацію й знаходити найоптимальніші рішення. Усе це блискуче виявилось згодом, у період його гетьманування.

Цілком зрозуміло, що на формування характеру, світогляду вразливого хлопчика не могли не впливати всі тривоги і нещастя, які дамоклевим мечем постійно тяжіли над його родиною, як і над усім тогочасним українським населенням Степового прикордоння. Це постійні татарські набіги. «Час такий був і місце таке, – вказує Михайло Грушевський, – що не виростили й не ховались там люди інші, тільки хоробрі і завзяті. Жили на ласці Божій, день у день смерті в очі загля-

даючи. З хутора на поле не вийдеш без рушниці. Люди косять чи орють, а вартовий на могилі стоїть, татар вартує. Запалав вогонь на могилі¹ – ого, тікайте, люди, чимдуж, ідуть татари, везуть аркани на ваші шії, ведуть коней в тороках на ваші достатки. Хапайтеся на двори та беріться за рушниці – а ні, то ховайтеся десь у ліси, у болота, може, Бог пронесе...»

Природно, що за таких життєвих обставин у родині козацького сотника, який змалечку турботливо ставився до виховання свого Богом даного сина, чільна увага приділялась формуванню таких лицарських чеснот, як мужність, відвага, терпеливість, витривалість у перенесенні життєвих труднощів, товарицькість і взаємодопомога, досконале володіння зброєю, вправне поводження з конем. Помітивши в сина великі здібності до навчання, Михайло Хмельницький вирішив дати йому освіту.

Залишається невідомим, в якій українській школі навчався Богдан. Проте аналізуючи власноручно написані гетьманом листи та універсали, вчені вважають, що його почерк є характерним для київських шкіл. Це не могла бути Київська братська школа (вона відкрилася в 1617 р., коли Богдану вже виповнилося 22 роки). Мабуть, юний підліток після домашньої освіти, десь у 1605–1607 рр., продовжив за наполяганням батька навчання в одній із монастирських шкіл у Києві, місті з його традиціями красного письменства. У

¹ Тут мається на увазі сторожова могила, високий насип на місці давнього поховання.

монастирській школі юнак опанував тогочасну літературну українську мову, дістав відомості з історичного минулого «Руських земель» – своєї батьківщини України, довідався про гоніння православної віри з боку католицької та греко-католицької церков, польських та ополячених магнатів і шляхти.

Задоволений шкільними успіхами сина, чигиринський підстароста вирішив навчити Богдана польської й латинської мов, без знання яких у Речі Посполитій годі було й сподіватися на життєву кар'єру. Для цього батько обрав єзуїтську колегію, засновану в 1608 р. у Львові Станіславом Жулкевським (можливо, з цього питання він порадився із самим польним гетьманом). Богдан навчався в цій колегії десь із 1609-го (1610) по 1615 (1616) р., успішно пройшовши класи граматики, поезики та риторики, опанувавши польську мову й латину, якою тоді практично писала, друкувала і спілкувалася вся Європа. У колегіумі допитливий підліток започаткував знання французької і німецької мов. Джерела зберегли ім'я одного з його вчителів – Андрія Говцеля Мокрського – доктора богослов'я, відомого проповідника, автора панегіриків. У колегії Богдан пізнав усі тонкощі теологічних основ католицизму, що в майбутньому не раз ставало йому в нагоді в його наступній службі польській короні.

Саме тоді у Львівській братській школі навчався й майбутній київський митрополит, визначний церковний та культурний діяч Петро Могила. І, очевидно ж, не могли вони не

знати один одного. Про це свідчить, зокрема, їхнє пізніше тепле ставлення один до одного.

Характерно, що єзуїти не спромоглися привити юнакові відразу до православної віри, підкорити його душу та розум, повернути до католицизму, примусити зректися свого народу. Навпаки, можна припустити, що саме в стінах колегії він спочатку інтуїтивно, а потім і свідомо відчув і загострив у собі ворожість до єзуїтів. Ставши гетьманом, він, як відомо, добився від польського уряду заборони діяльності єзуїтів на території Української держави.

І хоч навчання не могло надокучати допитливому юнакові, та вабили його Дніпро та безкраї українські степи, тому і прагнув він повернутися назад в Україну, де на волі ходять кінські косяки, де козаки переганяють вітер на швидких конях, де просихають чайки козацькі, чекаючи походу в далекі турецькі краї за славою та здобиччю...

Роки змушніння

Після закінчення навчання випускник Львівському колеґіуму не прагне кар'єри при королівському дворі чи здобуття магнатської ласки, а повертається в Чигирин. Молодий, освічений, кмітливий у військових виправах юнак не міг бути осторонь подій, які гомоніли навколо. А події ці були справді історичними. Після придушення в 1596 році повстання Северина Наливайка народні маси та козацькі нетяги не втихомирилися, а почали нові виступи, результатом яких стало покозачення народних мас, відмова від виконання повинностей, торування стежок на Запорозжя. Це все відбивалося в душі юнака, зароджуючи зерна справедливості й жалю до свого уярмленого народу.

Не полишала його в спокої і слава запорожців, які виступали на татар та турків, ходили походами по Чорному морю, повертаючись звідтіля сповненими багатств та вдячністю людей, яких вони визволяли з неволі. Отже, незабаром після повернення зі Львова, приблизно в 1617–1618 рр., вихованець езуїтської колеґії потрапив на козацьку службу, назажди поєднавши свою долю з козацтвом.

У цей період славним проводирем їхнім був Петро Конашевич Сагайдачний. Не раз бував він у Чигирині. Знав і поважав

Михайла Хмельницького. Відзначав його освіченого,

ставного сина. І, може, тому, коли в 1618 р. Сагайдачному на прохання польського короля Сигізмунда III довелося йти на Москву, то взяв він із собою і Богдана. Є згадки, що хлопець виявив себе в цьому поході сміливим і вправним воїном. Він у скрутну хвилину врятував навіть королевича Володислава. З того часу і запам'ятав королевич козацького сина і приязно ставився до нього аж до своєї смерті.

Цілком слушно писав з цього приводу відомий український історик і фольклорист Михайло Максимович: «Зоря Хмельницького зійшла на Чорному морі, у той час, як на Хотинському полі западала зоря старого Сагайдачного. Життя цього достопам'ятного гетьмана, який, служачи з славою Польській короні і всій Речі Посполитій, зробив для блага України все, що тільки міг він зробити тоді, не підіймаючи зброї на поляків, – те життя служило прикладом для Богдана Хмельницького; його шляхом проходив він поприще свого догетьманства, мужньо і довготерпляче, як хоробрий воїн і чесний громадянин республіки Польської, як добрий і надійний син своєї козацької матері, України. Але йому суджено було пройти ще своїм шляхом – поприщем гетьманського життя, і безприкладно звершити ту справу, на яку безуспішно поривалися інші українці впродовж піввіку».

Богдан служив у кінній сотні свого батька. 1619 р. польський уряд вирішив утрутитись у молдавські справи. Коронний гетьман Станіслав Жулкевський розпочав збирати військо північніше Могилева-Подільського. Йому не вдалося за-

лучитися підтримкою козаків, і в розпачі, як повідомив літописець, магнат мовив: «Не хочу з Грицями воювати, нехай ідуть до ріллі або свиней пасти». За особистим наказом самого Жулкевського Михайло Хмельницький на чолі своєї сотні брав участь у цьому поході. Із собою в небезпечний похід чигиринський сотник узяв і свого сина Богдана, який уперше зміг зблизька познайомитися з похідним життям польських жовнірів. 22 серпня 1620 р. польське військо вирушило в похід на столицю Молдови – м. Ясси. Разом із польською кіннотою Богдан зробив блискавичний рейд. Уранці 8 вересня розпочалася запекла битва, яка не виявила переможця. Під час бою наступного дня молдавський господар Каспер Граціані перейшов на сторону супротивника, внаслідок чого польське військо зазнало поразки, втративши вбитими 1 тис. жовнірів. Найімовірніше, в цей день загинув і Михайло Хмельницький. Згодом, як згадував Богдан, «батько голову свою поклав на Цецорі». Невдача викликала панічні настрої в польському таборі. Підпал наметів й возів, поширення чутки про втечу гетьманів зірвали організовану переправу через Прут. Мало хто залишився живим, а ті, кому пощастило залишитися живцем, потрапили до татарського полону. Серед них був і син загиблого чигиринського сотника Богдан Хмельницький.

Доля закинула Богдана до Константинополя, де, за повідомленням турецького літописця Наїма Челебі, він перебував у неволі в одного із старшин султанського флоту (цей

старшина проживав у кварталі Касим-паші). Як згадував потім Богдан, він терпів «два роки суворого ув'язнення». Є підстави стверджувати, що протягом цього часу він опанував основи турецької мови, знання якої пізніше не раз ставало йому в нагоді. Поза всяким сумнівом, суворі випробування загартували волю молодого козака, навчили володіти собою, мужньо зносити удари долі. Яким чином йому поталанило вирватися на волю, сказати напевне не можна. За одними даними, він був викуплений матір'ю, за іншими – козаки обміняли Богдана, «вдячно згадуючи його батька», на турецьких бранців. Існує також припущення, що бранець утік із турецького полону. Ось як про це згодом у листі до польського короля писав сам гетьман: «Після того як мене Господь Бог з цієї неволі визволити зволив, я завжди був при вірному війську Речі Посполитої».

Повернувшись десь наприкінці 1622 р. з полону до рідної домівки, Богдан у першу чергу зайнявся господарством. Він поновив свою службу як реєстровий козак Чигиринського полку, хоча, будучи сином загиблого в бою чигиринського підстарости, мав можливість обійняти якусь із посад в адміністрації Чигиринського староства.

Знову ставши козаком, Богдан не міг не відчувати наростання невдоволення козацьких мас політикою правлячих кіл Речі Посполитої, намаганням магнатів і шляхти звести нанівець козацькі права та вільності. Не міг він також не помітити зростання самоусвідомлення козацтвом своїх сил,

своєї ролі в житті Польщі.

Богдан Хмельницький як людина

Богдан Михайлович одружився десь у 30-річному віці. Причин його такого тривалого парубкування ми не знаємо. Це тим паче викликає подив, бо відомо: Богдан ніколи не був байдужим до жіночої вроди, якраз навпаки. А може, він уже одружувався та поривав шлюб, а документи про цей факт не збереглися... Гадати не будемо. З історичних джерел достеменно відомо лише про його подружнє життя з Ганною Со-мківною з родини заможного переяславського козака. Вони побралися, ймовірно, близько 1625 р.

Разом із тим про ці часи його життя ми знаємо дуже мало, хоча ще за життя Богдана Хмельницького почали виходити різноманітні праці, які з тих чи інших позицій висвітлювали діяльність цієї видатної історичної особи. З тих пір минуло понад три століття, впродовж яких історики різних держав активно працювали для всебічного висвітлення титанічної постаті великого Богдана. Однак більшість учених звертала свою пильну увагу переважно на зображенні українського гетьмана як державного, політичного та військового діяча. При цьому з поля зору дослідників випадало багато деталей, що складають повноцінний образ людини. Якими були характер та зовнішність Б. Хмельницького, чи мав він якісь захоплення та як поводив себе в повсякденному житті, який одяг носив, яким напоям і стравам віддавав перевагу, чи по-

трапляв він у «цікаві історії» – ці питання і до сьогодні залишаються маловивченими, а отже, такими, що хвилюють усіх, кому небайдуже минуле нашої країни. отож спробуємо охарактеризувати Богдана Хмельницького саме як людину з усіма її позитивами та вадами.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.